

De economische relatie tussen Nederland en Oost-Europa

Na de politieke en economische omwentelingen in Oost-Europa hebben de kennisoverdracht en de handels- en investeringsstromen tussen Nederland en dit deel van Europa duidelijk aan belang gewonnen

Het Nederlandse bedrijfsleven is van oudsher sterk op het buitenland gericht. Deze externe oriëntatie kan op drie manieren gestalte krijgen. Een eerste optie voor een ondernemer is het exporteren en importeren van goederen en diensten. Dit is de klassieke vorm van internationalisering. Ten tweede heeft een ondernemer de keuze om de buitenlandse markten te bedienen via dochterondernemingen in het buitenland. De oprichting of verwerving van dergelijke dochterondernemingen wordt ook wel aangeduid als directe investeringen. Ten slotte bestaat de mogelijkheid specifieke kennis waarover een bedrijf beschikt of wil beschikken te verkopen dan wel te kopen. Dit kan zowel binnen als buiten concernverband geschieden. In dit artikel zal aan de hand van deze drie vormen van internationalisering de economische relatie tussen Nederland en Oost-Europa in kaart worden gebracht¹. Daarbij wordt aandacht geschonken aan zowel de importkant als de exportkant van de Nederlandse economie.

Goederenverkeer

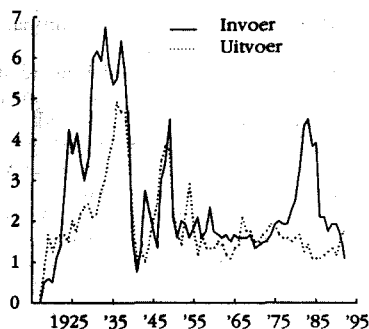
Nederland heeft een oude handelsrelatie met Oost-Europa, die terug te voeren is tot de twaalfde eeuw toen

een bloeiende handel ontstond met Hanzesteden, zoals bij voorbeeld Dantzig. Aan het begin van de zeventiende eeuw bereikte de handel een hoogtepunt. Luzac heeft becijferd dat in die tijd jaarlijks circa 1.200 Hollandse schepen de Oostzee opvoeren². Graan was het belangrijkste invoerprodukt maar ook hout, vlas, oliezaden, was en huiden werden ingevoerd. Hollanders richtten scheepstimmerwerven op te Archangelsk en verkochten op de Oosteuro-pese markten vooral zijde, wol en specerijen³.

Cijfers van het Centraal Bureau voor de Statistiek over de buitenlandse handel tussen Nederland en Oost-Europa gaan veel minder ver terug, namelijk tot 1917. Uit deze cijfers blijkt dat Nederland tussen 1917 en 1940 een significante handelsrelatie met dit deel van Europa heeft kunnen opbouwen. In de jaren dertig bedroeg het aandeel van Oost-Europa in de Nederlandse in- en uitvoer respectievelijk 7% en 4% (figuur 1). Na de tweede wereldoorlog zijn deze aandelen gedaald tot ongeveer 2%, mede onder invloed van de geslotenheid van de bij het Comecon aangesloten landen en de toenemende intra-Comecon handel. Bij de invoer liep het aandeel in de jaren tachtig weliswaar sterk op, maar dat was geheel het gevolg van prijsstijgingen van uit Oost-Europa ingevoerde olie(-produkten). Het dienstenverkeer met Oost-Europa is nauwelijks op gang gekomen en wordt daarom in dit artikel niet nader beschouwd. De recente politieke en economische omwentelingen hebben er toe geleid dat de uitvoer naar Oost-Europa in 1991 in absolute zin fors is toegenomen. In totaal werd in dat jaar voor f 4,8 miljard geëxporteerd, 26% meer dan in 1990. In het eerste kwartaal van 1992 heeft deze groei doorgezet. Onze uitvoer naar deze landen bestaat voornamelijk uit voe-

dingsmiddelen, chemische produkten, machines en transportmiddelen. De invoer uit dit deel van Europa gaf in 1991, in samenhang met het dalende produktieniveau aldaar mede ten gevolge van economische instabiliteit, een daling met 13% tot f 4,6 miljard te zien. Deze ontwikkeling zette zich voort in de eerste drie maanden van 1992. Naast aardolieprodukten, die twee derde van de totale invoer uit het voormalige Oostblok uitmaken, worden ook machines en transportmiddelen uit Oost-Europa ingevoerd. Veel landen, waaronder de EG-lidstaten, kennen importrestricties op Oosteuro-pese exportprodukten. De Verenigde Staten heffen op verschillende produkten uit Oost-Europa invoerrechten, die zeer geleidelijk worden verminderd⁴. Naar land bezien is er in 1991 een duidelijke tweedeling in de Nederlandse handel met de Oosteuro-pese landen te bespeuren (tabel 1). Deze tweedeling weerspiegelt voornamelijk de snelheid waarmee economische hervormingen in de verschillende Oosteuro-pese landen worden doorgevoerd. Een sterke stijging deed zich voor in de handel met Polen, Hongarije en Tsjecho-Slowakije, landen die in het politieke en economische hervormingsproces vooroplopen. Het meest sprekend in dit verband is dat de uitvoer naar Polen onder invloed van het afschaffen van alle invoerbepalingen door dit land, van 1990 op 1991 meer dan verdubbelde tot f 1,7 miljard. Deze stijging betrof onder meer landbouwprodukten. De handel met de tweede groep van landen, bestaande uit Bulgarije, Roemenië, Albanië, de voormalige Sovjet-republieken en het voormalige Joegoslavië, is daarentegen in het algemeen gekrompen. Dit zijn landen waar, met uitzondering van het voormalige Joegoslavië, economische hervormingen later zijn doorgevoerd. Mogelijk in combinatie met

Figuur 1. Aandeel van Oost-Europa in de Nederlandse in- en uitvoer (%)

1. Oost-Europa is in dit artikel gedefinieerd als de voormalige Sovjetrepublieken, Polen, Tsjecho-Slowakije, Hongarije, Roemenië, Bulgarije, Albanië en voormalig Joegoslavië.

2. Luzac, *Hollands rijkdom*, Deel 1, 1780, blz. 372.

3. E.W. de Rooij, *Geschiedenis van den Nederlandschen handel*, Amsterdam, 1854.

4. United Nations Economic Commission for Europe, *Economic survey of Europe in 1991-1992*, blz 187-190.

Tabel 1. Goederenverkeer van Nederland met Oost-Europa, 1990-'91

	Invoer		Uitvoer	
	1991 f mrd.	% mutatie t.o.v 1990	1991 f mrd.	% mutatie t.o.v 1990
Polen	1,0	2	1,7	107
Hongarije	0,3	8	0,5	20
Tsjecho-Slowakije	0,5	25	0,4	24
Voormalige Sovjetrepublieken	2,0	-27	1,2	18
Voormalig Joegoslavië	0,5	-8	0,7	-22
Roemenië/Bulgarije/Albanië	0,2	-13	0,2	-14
Totaal	4,6	-13	4,8	26

Bron: CBS, Handelsstatistieken.

een relatief minder goed ontwikkelde infrastructuur, sociale onrust en politieke instabiliteit heeft dit geleid tot een daling in het productie- en handelsniveau.

Ook mondiaal is deze tweedeling in de handel met Oost-Europa waarneembaar⁵. De gemiddelde groei van zowel de Westerse import als de export naar Tsjecho-Slowakije, Polen en Hongarije lag in de eerste negen maanden van 1991, met respectievelijk 18% en 43%, ver boven de gemiddelde groei voor geheel Oost-Europa (invoer 8% en uitvoer 17%)⁶. Op basis van internationale gegevens over de handel met Oost-Europa⁷ bedroeg het aandeel van de Nederlandse handel in zowel de totale Oosteuropese import als export uit c.q. naar het Westen⁸ in 1990 ongeveer 4%. Na het wegvallen van de intra-Comecon handel en de toenemende openheid van het voormalige Oostblok, is West-Europa (EG, EFTA en Turkije) de belangrijkste markt voor de Oost-europese landen geworden. In 1990 vond circa 85% van de Oosteuropese handel met West-Europa plaats. Daarbij zijn Duitsland en Italië verreweg de belangrijkste handelspartners. De export en import uit deze landen te zamen bedroegen beide meer dan 40% van de totale Oosteuropese import en export uit het Westen in 1990. Vergelijken met West-Europa is de handelsrelatie van de Oost-Europa met de Verenigde Staten (aandeel in de Oosteuropese import en export respectievelijk 7% en 4% in 1990) en Japan (aandeel in zowel de Oosteuropese import als export 5% in 1990) niet sterk ontwikkeld.

Directe investeringen

In plaats van het exporteren van goederen kunnen ondernemers er ook voor kiezen om de buitenlandse

markten te bedienen via in het buitenland opgerichte of overgenomen (dochter-)bedrijven. Dergelijke verwervingen van belangen, die doorgaans met de term directe investeringen worden aangeduid, zijn in 1991 duidelijk van de grond gekomen⁹. In dat jaar hebben zich bij de zeven Nederlandse ondernemingen die al op de Oosteuropese markt actief waren, 17 nieuwe gevoegd. Deze nieuwe bedrijven investeerden in 1991 een bedrag van f 200 miljoen in Oost-Europa en brachten daarmee de totale directe-investeringsstroom vanuit Nederland in dat jaar op bijna f 300 miljoen. Op basis van de gegevens over het eerste kwartaal van 1992 ziet het er naar uit dat ook dit jaar de investeringen substantieel zullen zijn. In de jaren voor 1990 werd gemiddeld maar voor enkele miljoenen gulden geïnvesteerd (figuur 2). Hierbij dient te worden opgemerkt dat weliswaar de groei van de investeringen opmerkelijk is, maar dat het relatief gezien om geringe bedragen gaat. Het Nederlandse bedrijfsleven investeerde in 1991 voor meer dan f 20 miljard in het buitenland, hetgeen betekent dat de investeringen in Oost-Europa daarvan minder van 1,5% bedroegen. Voor de Oosteuropese landen zijn buitenlandse directe investeringen economisch van grote betekenis. De buitenlandse ondernemingen bieden hen vele leer- en ervaringsmogelijkheden, die onmisbaar zijn in het hervormingsproces.

De belangstelling voor directe investeringen komt van zowel de Nederlandse industriële als de dienstensector. Binnen de industrie betreft het vooral de voedings- en genotmiddelenindustrie en de elektrotechnische sector. Het bank- en verzekeringswezen zet de toon binnen de dienstverlening.

Evenals in het goederenverkeer gaat de belangstelling van investeerders voornamelijk uit naar Polen, Hongarije en, zij het in veel geringere mate, Tsjecho-Slowakije. De eerste twee landen hebben in 1991 meer dan 90% van de totale Nederlandse directe investeringen in Oost-Europa ontvangen. Ook hier speelt het feit dat deze landen vooroplopen in het economische hervormingsproces een belangrijke rol. In het kader van de economische liberalisatie hebben zij verschillende maatregelen genomen om buitenlandse investeringen aan te trekken. Zo mag sinds medio 1991 in Polen de gerealiseerde winst vrij worden gerepatriceerd. Bovendien heeft Polen, evenals Hongarije, met Nederland een verdrag gesloten ter voorkoming van dubbele belastingheffing. Tevens biedt de investeringswetgeving, die in Polen en Hongarije ook is ingevoerd ter bescherming van buitenlandse directe investeringen en die in andere Oosteuropese landen tot op heden ontbreekt, buitenlandse ondernemingen enige juridische zekerheid.

Het Internationale Monetair Fonds schat dat in 1991 de totale stromen van buitenlandse directe investeringen in Oost-Europa f 3 miljard hebben bedragen¹⁰. Hoewel internationale gegevens omtrent directe investeringen met enige voorzichtigheid moeten worden beschouwd, zou dit betekenen dat Nederland bijna 10% van deze stromen voor zijn rekening heeft genomen. Hiermee is Nederland in 1991 een vooraanstaand investeerder in Oost-Europa, na Duitsland, de Verenigde Staten

5. Internationale statistieken over de handel met Oost-Europa lopen tot en met 1990. Recenter gegevens zijn over het algemeen niet beschikbaar.

6. United Nations Economic Commission for Europe, *Economic survey for Europe in 1990-1991*, 1991.

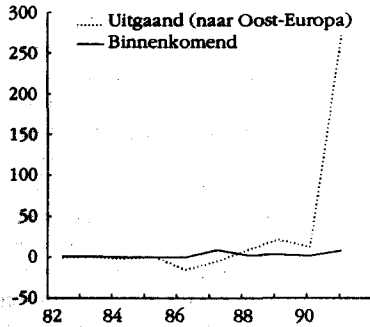
7. United Nations Economic Commission for Europe, *Economic bulletin for Europe*, vol. 43, 1991.

8. Het Westen omvat hier West-Europa, Noord-Amerika en Japan.

9. Directe investeringen, gedefinieerd als verwervingen van belangen in buitenlandse ondernemingen met het oogmerk invloed uit te oefenen op het beleid van die ondernemingen, worden door de Nederlandse Bank geregistreerd ten behoeve van de betalingsbalans. Onder de directe investeringen vallen niet alleen de kapitaaldeelnames maar ook de kredietverlening binnen concernverband.

10. IMF, revised *Balance-of-payments outlook for Eastern Europe*, 1991.

Figuur 2. Directe investeringsstromen Nederland-Oost-Europa, f mln.

en Oostenrijk¹¹. Japan heeft nog nauwelijks belangen verworven in dit deel van Europa. Volgens Japanse bronnen is dit voornamelijk het gevolg van enerzijds de onbekendheid met deze landen en anderzijds een 'natuurlijke' terughoudendheid ten aanzien van nieuwe ontwikkelingen¹².

De directe investeringen van andere Westerse landen in Oost-Europa vertonen een zelfde tweedeling als de Nederlandse. De United Nations Commission for Europe meldt een versnelling van de buitenlandse directe investeringen in Tsjecho-Slowakije, Hongarije en Polen (groei 1991 ten opzichte van 1990 gemiddeld circa 50%) terwijl deze groei in de overige Oosteuropese landen vrijwel nihil is¹³. Daarbij wordt overigens wel opgemerkt dat tot nu toe de investeringen gedomineerd worden door enkele grote transacties, zoals bij voorbeeld de samenwerking tussen Skoda en Volkswagen¹⁴.

De directe investeringen uit Oost-Europa in Nederland, en in Westerse landen in het algemeen, waren tot dusver zeer gering. Alleen Poolse en Hongaarse ondernemingen hebben enkele kleine belangen in Neder-

land. De belangstelling richt zich voornamelijk op de handelssector.

Overdracht van kennis

Behalve in export en import van goederen en in directe investeringen, kan de oriëntatie op het buitenland ook tot uitdrukking komen in aan- en verkoop van kennis waarover een bedrijf wil beschikken of beschikt. Dit kan op velerlei wijzen gebeuren, bij voorbeeld door technische dienstverlening of uitvoering van werken. De puurste vorm van technologische kennisoverdracht is die van licentieverlening, waarbij het recht wordt verleend om produkten voort te brengen waarop een octrooi of patent rust.

Gemeten aan de ontvangsten uit hoofde van het licentieverkeer bedroeg in 1991 de Nederlandse export van kennis naar Oost-Europa f 16 miljoen, een verdubbeling ten opzichte van het gemiddelde over de periode 1982-1990. De uitwisseling van kennis vond voornamelijk plaats in de metaalsector. Het gaat vooralsnog om geringe bedragen, namelijk 1% van de totale Nederlandse export van kennis (f 1,4 miljard in 1991). In het algemeen blijkt een groot deel (circa 70%) van de kennis te worden verkocht binnen concernverband. Omdat de directe investeringen in Oost-Europa pas sinds 1991 in beweging zijn gekomen, is het niet vreemd dat de export van kennis daarheen is achtergebleven. Het valt dan ook te verwachten dat de verkoop van kennis aan de Oosteuropese landen de komende jaren zal toenemen. Tevens zij opgemerkt dat binnen concernverband de 'prijs' van kennis bewust laag kan worden gehouden om zo de aanloopkosten voor een nieuw opgerichte dochteronderneming op korte termijn te

drukken. De Nederlandse aankopen van kennis uit Oost-Europa gemeten aan de hand van de uitgaven aan licenties zijn zeer gering (f 2 miljoen ten opzichte van een totale invoer van bijna f 3 miljard).

Slotbeschouwing

In 1991 heeft een duidelijke intensivering plaatsgevonden van de economische relaties van Nederland met Oost-Europa. Daarbij valt vooralsnog een tweedeling in deze relaties te bespeuren tussen enerzijds landen die in het economische hervormingsproces vooroplopen, zoals Polen, Hongarije en Tsjecho-Slowakije, en anderzijds een groep 'achterblijvers'. De banden met de eerste groep landen zijn in 1991 steviger aangehaald, al gaat het vooralsnog om bescheiden bedragen. Het handelsverkeer met deze groep is toegenomen en, misschien nog belangrijker, de directe investeringen in deze landen zijn sterk gestegen. Dit kan eventueel leiden tot een toenemende internationalisering die gunstige perspectieven biedt op een verdere ontplooiing van de Oosteuropese economieën in de komende jaren.

Carin Pronk

De auteur is werkzaam bij de Nederlandse Bank, afdeling Statistische informatie en rapportages.

11. United Nations Centre on Transnational Corporations, *World investment report 1991*, New York, 1991.

12. T. Fujikawa, A forecast of the Japanese role in Eastern European and third world development, *European Affairs*, special issue on the European Finance Convention, 1991.

13. United Nations Commission For Europe, *Economic survey of Europe in 1991-1992*, New York, 1992, blz. 85.

14. Idem, blz. 184.